

ZEYD B.ALİ VE KELÂMÎ GÖRÜŞLERİ

Dr. İsa DOĞAN

A- ZEYD B.ALİ'NİN HAYATI VE YAŞADIĞI KÜLTÜREL ORTAM

Zeyd b. Ali b.el-Hüseyin b.Ali b.Ebî Tâlib H. 79/M.698 yılında doğdu. Anası Muhtar b.Ebî Ubeyd (öl. 67/786)'in Ali b.el-Hüseyin'e hediye ettiği Çinli bir câriye idi¹. Zeyd'in babası Ali (öl. 94/712) fazileti, takvâsı ve zâhidliği ile meşhurdu.

Ali Zeynel Âbidin "kavminden ve âilesinden sevdiklerinin öldürülmesinden sonra hayatta kaldığı için daima hüznü oldu". Gerek atalarının siyasetteki başarısızlığı ve gerekse Emevî iktidarının şiddete ve baskıya dayalı politikası onu bir köşeye çekilmeye mecbur etmişti. Bu dönemde Ali Zeynel Âbidin genelde Zeyd b.Eslem'in ilim meclislerine devam ediyordu².

Zeyd, babası öldüğünde ondört yaşında idi. Yetişmesi ve bakımıyla kardeşi Muhammed el-Bâkır ilgilendi. Hayatının ilk yıllarında babasından, babası ölünce de kardeşi Muhammed'den ilim aldı³.

Babasını küçük yaşta kaybetmesi ve genç oluşu Zeyd b.Ali'yi kardeşlerinden farklı bir yapıya soktu. Muhammed el-Bâkır (öl. 114/732) ve Ca'fer es-Sâdık (öl. 148/765)'in aksine başta Kûfe olmak üzere çevre kasabalara seyahatler yapmaya ve insanlarla haşır neşir olmaya başladı⁴. Bu şekilde daha genç yaşında iken çevresindeki fikir hareketlerini değerlendirme imkanı buldu.

1. Muhammed Ebû Zehra, el-İmâm Zeyd, 22, Kâhire, 1959; Ebu'l-Ferec Ali b.el-Hüseyin el-İsfahânî, Makâtilu't-Tâlibiyyîn, 127, Kâhire, 1939.

2. Muhammed Ebû Zehra, age, 23 vd.

3. Ali Sâmi en-Neşâr, Neş'etü'l-Fikri'l-Felsefi fi'l-İslâm, 2/147 Dâru'l-Ma'ârif, 1965.

4. Ali Sâmi en-Neşâr, age, 2/148.

Zeyd b.Ali'ye gelinceye kadar İslâm fikir hayatına etki eden birtakım siyasî olaylar yaşadı.

H.z.Osman döneminde ortaya çıkan hadiseler ve müteakiben yaşanan Ali-Muâviye mücadelesi siyasî sahada hâricî ve Şi'î fikirlerin çekirdeğini oluşturduğu gibi, İslâm toplumunda birbirine takip eden siyasî ve askerî olaylar zincirini meydana getirdi.

Haz. Hasan'ın babası H.z.Ali'nin ölümünden sonra (H.41/M.661) Muâviye'ye karşı başarısız bir harekete girişmesi Ali taraftarlarının Emevîlere karşı ilk harekete olarak kabul edilmelidir. Her ne kadar Hasan Hilâfet hakkından vazgeçtiyse de Cemel ve Siffin savaşlarında yer alan Kûfeliler Muâviye aleyhinde faaliyetlerini sürdürmeye devam ettiler. Buna karşılık Muâviye'nin Ali taraftarlarına yönelik baskıya dayalı politikası⁵ önce Hucr. bAdiy (öl.51/671), sonra Hüseyin b.Ali (öl.60/680) ve Tevvâbun hareketlerine (H.65/M.685) ve bu hareketlerde yüzlerce Müslümanın öldürülmesine sebep oldu⁶.

H.z.Hüseyin'in şehadetinden sonra Ali evladı bir kenara çekilmesine rağmen Kûfelilerle Emevîler arasındaki husumet yine devam etti. Emevîlerin devlet idaresinde Arap milliyetçiliğine dayanan siyaseti, sınırları genişleyen İslâm toplumundaki Mevâli unsuru rahatsız etti. Bu durum, artık Ali evlâdı için hilafet mücadelesinden ziyade Emevîlere karşı bağımsızlık mücadelesi vermeye başlayan⁷ Kûfelilerin, aynı durumdaki Mevâli unsurla birleşmelerine yol açtı. nitekim H.z.Hüseyin adına bir harekette rol aldığı için Kerbelâ hadisesinden kısa bir müddet önce sürgüne gitmek zorunda kalan Muhtar b.Ebî Ubeyd es-Sakaî (öl.67/687) Kûfe'ye geri döndüğünde orada Ali taraftarlarını yeniden organize ederken politikasının "Allah'ın Kitâbı, Peygamberin Sünneti, Ehli Beytin intikamı, zayıfın müdafaası ve kötü işler yapanlara karşı cihad" üzerine dayandığını söylüyordu⁸.

Bu şekilde zayıfın müdafaası teziyle Mevâlinin Araplarla eşitliği gibi birtakım esaslar ortaya atan Muhtar, Mevâlîyi de kendisine çekerek "Ali taraftarlarını önemli bir dînî ve sosyal potansiyele"⁹ götürdü. Ayrıca Mu-

5. Et-Taberî, Târîhu'l-Umem ve'l-Mulûk, 4/188, Kâhire, 1939.

6. Et-Taberî, age, 4/465; M.Watt, Shi'ism Under the Umayyads, JRAS, 158, London, 1960.

7. Marshall, G.S.Hodgson, How did the Early Shi'a Become Sectarian, JAOS, 75/1, 1955.

8. El-Ya'kûbî, Târîhu'l-Ya'kûbî, 2/258, Necef, 1358.

9. Marshall, G.S.Hodgson, age, 3.

hammed b.el-Hanefiyye ile irtibat kurarak onun temsilcisi olduğunu iddia etmesi dolayısıyla Kûfe'de halktan kolayca biat olsa da¹⁰ Emevî iktidarının gücü karşısında hiçbir şey elde edemedi. Özellikle Abdülmelik (86/705) devrinde başlayan siyasî hakimiyet ve asayiş devam etmiş olup, Velid (öl. 97/715), Süleyman (öl.99/717), II.Ömer (öl. 101/720), II.Yezid (öl.105/724) ve Hişâm (öl. 125/743) dönemleride İslâm devleti iç problemlerini büyük ölçüde halletmiş; dışta da en muhteşem dönemlerini yaşamıştır. Ancak bu dönemlerde Ali taraftarlığı faaliyet gücünü tamamen kaybetmiş olsa da Alevilik rûhunun bittiğini söylemek mümkün değildir. Aksine, Muhtâr'ın öldürülmesinden sonra (H.67/M.687) Beyân b.Sem'ân ve Muğîra b.Sa'îd el-İclî'nin Kûfe'de idam edildikleri zamana yani, H.119/M.737 tarihine kadar yarım yüzyıl içerisinde Emevîlere karşı başarı sağlayamayan Ali taraftarlarının büyük bir kısmı Mesîhî fikirlere döndüler. Mezhep tarihçilerinin Keysânîyye olarak isimlendirdikleri bu insanlar, İrak'ta hâlâ mevcudiyetini muhafaza eden Yahudi ve Hıristiyan kültürünün de tesiriyle İbnu'l-Hanefiyye'nin ölmediğine, gaipte olduğuna ve tekrar geri dönerek yeryüzünde adalet tesis edeceğine inanır oldular¹¹.

Diğer taraftan itikâdî fikirlerin, bir nevi bitmiş ve yaşanmış olan siyasî olayların sükûnet döneminde bir değerlendirilmesi niteliğinde olduğu görülüyor. Asrı Saadette Kur'ânî olayları yaşamış olan Müslümanlar, daha sonra meydana gelen bu farklı olaylar karşısında İslâm dinini ve Müslümanları yeniden değerlendirmeye başladılar. İslâm akîdesini anlamak için muhtelif görüşler ortaya atıldı. Bazıları meydana gelen bu hadiselerin tamamen insan iradesinden kaynaklandığını ve Allah'ın takdiriyle olmadığını iddia ederken kötü işler yapan Emevîlere karşı cihad ilan etmişlerdir. Nitekim bu kaderî fikirlerin ilk ortaya atıcısı olarak kabul edilen Ma'bed el-Cühenî (öl.80/699) Abdurrahman b.el-Eş'as ile birlikte Emevîlere karşı ayaklanmış ve Haccâc tarafından öldürülmüştür¹². Bazıları da bütün bu hadiselerin Allah'ın kaza ve kaderiyle olduğunu savunarak Cebrî ve Mürcîî fikirleri benimsemişlerdir. Nitekim Hasan b.Muhammed b.el-Hanefiyye Allah'ın takdirini inkâr eden Kaderî ve Mu'tezilî görüşlerle şiddetli mücadeleler yapmıştır¹³.

10. Ahbârü'd-Devleti'l-Abbâsiyye, 101, Beyrut, 1971; et-Taberî, age, 4/508.

11. El-Bağdâdî, Mezhepler Arasındaki Farklar, çev.E.Rûhi Fıglalı, 40 vd., İstanbul, 1979; M.Watt, age, 162.

12. El-Makrizî, Kitâbu'l-Mevâiz ve'l-İ'tibâr, 2/356, Kâhire.

13. Hasan b.Muhammed'in, insanın mecbûr olduğunu isbat eden görüşleri için bkz. Yahya b.Hüseyn, Resâilü'l-'adl ve't-Tevhîd, (er-Redd ve'l-İhticâc 'alâ Hasan b.Muhammed), 2/117-293, Mısır.

Bu dönemde medreselerde bir taraftan Kur'an, Hadis, Fıkıh ve Tefsir ilmi tedarik edilirken, diğer taraftan itikâdî alanda Cebrî Mu'tezilî ve Mürcîî fikirler tartışılıyordu. İşte Zeyd b.Ali İslâm toplumunda bir anda ortaya çıkan bu görüşleri tanıma ve değerlendirme imkânı bulmuştur. Hayatının ilk yıllarında babasından ve kardeşi Muhammed el-Bâkır'dan Kur'an, Hadis ve Fıkıh ilmi öğrenen Zeyd b.Ali'nin, Medîne'nin dışına çıkarak Ebû Hanîfe (öl.150/767) ve Vâsıl b.Atâ (öl.131/748) ile irtibat kurduğu bildirilmektedir¹⁴.

Târîhî kaynaklarda Zeyd b.Ali ile Ebû Hanîfe'nin irtibatı konusunda fazla bilgi yoktur. Ancak, zaman zaman Kûfe'ye gidip gelen Zeyd'in Ebû Hanîfe, Zeyd huruc ettiği zaman kendisini para ve kuvvet yönünden desteklemiştir¹⁵. Buna rağmen "Zeydiyye Usûlde Mu'tezilî, Furû'da Hanefîdir" şeklindeki târîhî söze kaynak olabilecek pek fazla bilgiye rastlayamadık. Ancak özellikle Fikhî sahada olmak üzere Hz.Ebû Bekir ve Hz.Ömer'in imâmetlerinin meşru kabul edilmesinde ve "mürteki gibi kebirden imân ve İslâmın gitmediği hususunda Zeyd b.Ali ile Ebû Hanîfe ve Mürcîî fikrin temsilcisi olarak kabul edilen Hasan b.Muhammed (öl. 101/719) arasında etkileşim olabileceği kabul edilmelidir¹⁶.

Yukarıda da ifade etmeye çalıştığımız gibi, İslâm toplumu Asrı saadette olmayan birtakım hadiseler yaşamış ve Müslümanlar Kur'an'a uygun olmayan bazı işler yapmışlardır. O bakımdan daha sonraları Ali, Osman, Talha ve Zübeyir hakkında insanların muhtelif toplantılarda yorumlar yaptığını görüyoruz. İşte böyle bir toplantıya rastlayan Hasan b.Muhammed onlara "Sözlerinizi duydum. Ali, Osman, Talha ve Zübeyir hakkındaki hükmü Allah'a havale etmekten daha uygun birşey görmedim. Onları ne benimseyiniz ve ne de onlardan uzaklaşınız." demiştir. Bu sözleri babası Muhammed b.el-Hanefiyye'nin kulağına gittiği zaman "Baban Ali'yi benimsemiyor musun?" diyerek onu dövdüğü haber verilmektedir¹⁷.

Aynı devirde yaşayan Vâsıl b.Atâ'nın bu konularla ilgili görüşleri de aşağı yukarı Hasan b.Muhammed'in görüşleriyle benzerlik arz etmektedir. O da Ali'nin Cemel ve Siffin savaşında hatalı olabileceğini kabul ettiği, hükmü

14. M.Ebu Zehra, age, 34vd.; el-İsfahânî, age, 146.

15. İbnü'l-Murtazâ, Acâibul-Melekût, 146b-147a, Ayasofya ktb. 3308; C.V.Arendonck, Le'Debuts De'l-imâmat Zaidite au Yemen, 30, Leyde, 1960.

16. İbn Hacer el-askalânî, Tehzîbu't-Tehzîb, 2/320-321, Haydarabad, 1325.

17. İbn asâkir, age, 4/249; Muhammed b.Şâkir b.Ahmed, Fevâtü'l-Vefeyât, 1/134, Kâhire.

muallakta bıraktığı için Muhammed el-Bâkır ve Ca'fer es-Sâdık tarafından şiddetle proteste edilmesine rağmen özellikle Zeyd b.Ali ve oğlu Yahya Vâsıl ile sıcak ilişkileri sürdürmüşlerdir.

Vâsıl b.Atâ'nın en önemli fikirlerinden birisi de "Emri bi'l-Ma'rûf ve Nehyi ani'l-Münker" -iyiliği emredip kötülükten sakındırmak- prensibidir. Vâsıl'ın Ca'fer es-Sâdık'a "Seni dünya sevgisi meşgul etti; sen dünya ile haşır neşir oldun" demesi Takiyye'yi benimseyen Ca'fer es-Sâdık'ın, hakkıyla Emr bi'l-Ma'rûf ve Nehy an'l-Münker yapmadığını göstermektedir. Zeyd b.Ali ise, bu prensibin bir neticesi olan zulme va zâlim imamlara karşı ayaklanmak (huruc) gerektiğini ve huruc etmeyen imamların imam olamayacağını söylüyordu¹⁸.

Zeyd b.Ali ilmen ve sosyal yönden oldukça hareketli bir hayat yaşamıştır. Deflarca Kûfe'ye gidip gelerek Kûfelilerle sohbet etmesi; Tevhîd, Adl, Emr bi'l-Ma'ruf ve Nehy an'l-Münker gibi prensiplerle İslâm fikir hayatına canlılık getiren Vâsıl b.Atâ ile görüşmesi onun diğer Ehli Beyt mensuplarından farklı düşünmesini sağlamıştır. Bir seferinde onun, kardeşi Muhammed el-Bâkır'a "Sen imâmete herkesten daha layıksın; hakkını dava et" dediği söylenmektedir¹⁹.

Zeyd b.Ali ile Abdullah b.Hasan arasında böyle bir fikir ayrılığı olmamasına rağmen onlar da Hz.Ali'den kalan malların bölüşülmesi hususunda anlaşamıyorlardı.

İbn Ebi'l-Hadîd (öl.655/1257) bir gün Zeyd ile Abdullah b.Hasan (öl.145/762)'ın Medîne vâlisi Hâlid b.Abdilmelik b.el-Hâris'in yanında kavgaya tutuştuklarını ve birbirlerine çok kaba davrandıklarını söyleyerek Hâlid'in buna çok sevindiğini ve onların birbirlerine sövmelerinden son derece memnun olduğunu belirtmektedir²⁰.

Yine et-Taberî (öl.310/922) Cüveyriyye b.Esmâ'nın "Zeyd b.Ali ile Ca'fer b.Hasan'ın velâyet hususunda kavga yaptıklarını gördüm"²¹ dediğini rivayet etmektedir.

Buradan Zeyd b.Ali ile Hasanogulları arasındaki mücadeleden sadece mal ve mülk yüzünden olmadığını; aynı zamanda hilâfet ve imâmet meselesinin de bunda etkili olduğunu anlıyoruz.

18. Fazla bilgi için bkz. eş-Şehristânî, el-Milel ve'n-Nihal, 1/151-152; Mısır, 1967; İbnü'l-Murtazâ, Tabakâtü'l-Mu'tezile, 46, Mısır, 1972.

19. Ahmed Cevdet Paşa, Kısâsı enbiyâ ve Tevârîhi Hulefâ, 1/720, İstanbul, 1966.

20. İbn ebi'l-Hadîd, Şerhu Nehci'l-Belâğa, 1/405, Beyrut, trz.

21. Et-Taberî, age, 5/484.

Müellifi meçhul olan ve muhtemelen Hicrî III.Asırda yazılmış olan Ahbâru'd-Devleti'l-Abbâsiyye'de anlatıldığına göre, Ali'nin Fâtımâ'dan olmayan diğer oğlu Muhammed b.el-Hanefiyye (öl.81/700)'de siyâsî faaliyetler yönünden sessiz ve tarafsız birisi olarak gözükmektedir. Hasan ve Hüseyin tarafından dışlanması Muhammed b.el-Hanefiyye'nin daha ziyade Abbâsîlerle ve özellikle Abdullah b.Abbâs (öl.68/687)'la birlikte hareket etmesine sebep olmuştur. Hatta, bir gün Muhammed'in Hasan ve Hüseyin'in yanına giderek "Siz beni hariç bırakarak babama varis oldunuz. Ben, Peygamber'in soyundan olmasam bile babanızın çocuğuyum"²² dediği rivayet edilmektedir. İbnu'l-Hanefiyye'nin vefatından sonra oğlu Ebû Hâşim Abdullah (öl.99/717)'in Abbâsîlerle birlikte hareket ettiği daha belirgin bir hal almıştır. Zirâ, Ebû Hâşim ölümüne sebep olan hastalığa yakalandığı zaman Horasanlılardan bir grup yanına gelerek "Senden sonra bize kimi emrediyorsun" dediklerinde Ali b.Abdillah b.Abbâs'ı göstererek "Bundan daha hayırlısını bilmiyorum" demiştir²³.

Ebû Hâşim'in Hasan ve Hüseyin oğullarıyla irtibâtına gelince onlar tarafından uğradığı haksızlığa babası İbnu'l-Hanefiyye'den daha fazla tepki gösterdiği anlaşılıyor. Çünkü, Hz.Ali'den veraset yoluyla kalan mallar Fâtımâ'nın torunu olan Zeyd b.Hasan b.Ali'ye verilince, Ebû Hâşim meseleyi Medine kadısına intikal ettirmiş ve nesep yönünden eşit olduklarını bildirerek Zeyd b.Hasan'a karşı çıkmıştı. Daha sonra karar Ebû Hâşim lehinde sonuçlanınca Zeyd b.Hasan da meseleyi Halife I.Velid'e götürerek onun Muhtâr'ın arkadaşlarından taraftarları olduğunu ve onların da zekatlarını Ebû Hâşim'e verdiklerini bildirmişti²⁴.

Ali evladının aralarındaki bu anlaşmazlıkları dile getiren haberleri çoğaltmak mümkündür. İşte İrak ve Hicaz havâlisindeki siyâsî ve fikrî ortam bu merkezde iken İslâm devletinin sınırları içerisine yeni katılmış bulunan Merkezî Asya'da -Horasan ve Mâverâünnehir- Emevîler aleyhine gelişen, Alevî kılığa bürünmüş olan Abbâsî da'veti gittikçe büyümekte ve bir kıvılcım beklemektedir.

22. Ahbâru'd-Devleti'l-Abbâsiyye, 122, Beyrut, 1970.

23. Ahbâru'd-Devleti'l-Abbâsiyye, 173; Fâruk Ömer, Tabî'arü'd-Da'veti'l-Abbâsiyye, 122, Beyrut, 1970.

24. Ahbâru'd-Devleti'l-abbâsiyye, 174.

ZEYD B.ALI'NİN ORTAYA ÇIKIŞI

Ali evladının birbirleriyle ihtilaf halinde oluşu birbirlerini ihbâr etmelerine, içlerinde besledikleri hilâfet arzusunun açığa çıkmasına ve neticede Emvîlerin kendilerini daha sıkı kontrol etmelerine sebep oldu.

Nitekim, yine böyle bir anlaşmazlıktan ötürü Abdullah b.Hasan'la Zeyd b.Ali Medine Vâlisinin huzuruna çıktıkları zaman açıkça Zeyd'e "Sen Çinli bir cariyeden olduğun halde velâyet –imamet– mi istiyorsun?"²⁵ diyebilmiştir. Haliyle bu hadise bir Emevî vâlisinin huzurunda olduğu için Halife Hişâm (öl.125/742)'ın Hasan ve Hüseyin evladının faaliyetlerinden haberdar olması zor olmamıştır.

Daha önce de belirttiğimiz gibi, Zeyd b.Ali'nin Ehli Beyt içerisinde hususî bir durumu vardı. Hasan ve Hüseyin'in diğer çocukları Emevî iktidarının baskısıyla Medine'den dışarı çıkamazken Zeyd muhtelif şehirlere giderek insanların Ali evladına duydukları yakınlığı değerlendirmek istemiştir. Bu yüzdendir ki Zeyd b.Ali'nin, Horasan²⁶, Kûfe ve Medâin gibi yerlerdeki faaliyetlerinden haberdar olan Halife Hişâm b.Abdilmelik İrak vâlisi Yusuf b.Ömer'e yazdığı bir mektubunda Zeyd'in –Medine'den– başka bir yerde oturamayacağını belirtmiştir²⁷.

Târihî kaynakların da belirttiği gibi Zeyd b.Ali ile Hişâm'ı karşı karşıya getiren birkaç hadise Zeyd'in hurucuna sebep olmuştur. Bu sebeplerin en önemlisi Zeyd'in siyasî faaliyetlerinin ciddî boyutlara varması, dolayısıyla bunu farkedenden Emevî iktidarının kendisini rahatsız etmesi ve daha sıkı bir şekilde takip etmesidir. Medine vâlisi Hâlid b.Abdillah fırsat buldukça başta Zeyd b.Ali olmak üzere Hasan ve Hüseyin evladını halkın gözünden düşürmeye çalışıyor ve onların anlaşmazlıklarını halka sergilemek istiyordu.

Nitekim Medine vâlisi Hâlid, Zeyd'in Abdullah b.Hasan'la ilgili bir meselesinden ötürü ikisini çağırıp onlara "Yarın bana geliniz; Abdullah'ın oğlu olmayayım ki yarın aranızda karar vereceğim" dedi. Bunu duyan Medine'liler o gece sadece Zeyd'le Abdullah'ı konuşarak yarını beklediler. İbn Ebi'l-Hadid "O gece medine kaynadı"²⁸ derken Hasan ve Hüseyin evladının halkın diline düştüklerini anlatmak istemiştir.

25. Et-Taberî, age, 5/484.

26. el-İsfahânî, age, 146 vd.

27. Et-Taberî, age, 5/488.

28. İbn Ebi'l-Hadid, age, 1/405.

Ancak yarın olup da Medine vâlisi Halid ile birlikte kalabalık bir ce-maat mescide doluşunca vâlinin maksadını anlayan Zeyd b.Ali Abdullah'a "Acele etme Ey Ebâ Muhammed, Zeyd sana hakkını bağışladı" diyerek vâliye yöneldi, "Peygamber'in zürriyetini topladın; Ebu Bekir ve Ömer böyle yapmamıştı" dedi ve bu kızgınlıkla doğruca Hişâm b.Abdilmelik'in yanına gitti²⁹.

Ancak, Hişâm'ın Zeyd'e karşı takındığı tavır Medine vâlisinin Zeyd'e yaptıklarından ve yapmak istediklerinden kendisinin haberdar olduğunu göstermektedir. Hizmetcisi vasıtasıyla ona "Yerine dön" diye emretmesine rağmen Zeyd, görüşme isteğinde ısrar edince sadece sesini duymak suretiyle görüşmeyi kabul etti.

Târihî kaynakların yaklaşık ifadelerle anlattığı bu hadiseyi İbn Ebi'l-Hadid özetle şöyle anlatmaktadır:

Hişâm'ın huzurunda Zeyd b.Ali söze yeminle başladı. ancak Hişâm, "Sana değer vermiyorum, hem sen hilâfet istiyormuşsun. Sen Halife olamazsın, çünkü bir câriyenin çocuğusun" diyerek karşı koydu. Zeyd ise ce-vap olarak "Nebî'den başka hiç kimse Allah'a daha evla değildir. O İbrâhim'in oğlu İsmail'in soyundandır. İsmail'in anası da bir cariyedir." deyince sinirlenen Hişâm "Bu hâini vâlisine götürün" dedi. Zeyd "Vallahi sen beni ona gönderirsen sen ve ben diri olarak bir daha bir araya ge-lemeyiz" dediyse de on kişilik bir grup onu Şam hududuna kadar götür-düler. Fakat, onların ayrılmasından sonra Zeyd geri dönüp Kûfe'ye girdi³⁰.

İbnu'l-Murtazâ (öl.840/1437) Zeyd'in Kadisiye'ye girdiği zaman bir grup Şiî tarafından karşılandığını; Kûfe, Basra ve Horasanda kendisine biat edecek yüz bin asker olduğunu söyledikleridir³¹.

Et-Taberî ise Kûfe ehlinden Seleme b.Kuheyl'in Zeyd'e gelip "onun Peygamber'e yakınlığından bahsederek" hurûca teşvik ettiğini söylüyor.

Bütün bunlardan sonra Hişâm'ın, Seleme b.Kuheyl'i Kûfe dışına bırakarak Zeyd'le görüşmesine sebep olduğu için Yusuf b.Ömer'e hakaret dolu bir mektup yazması, Kûfelilerin ve özellikle Seleme b.Kuheyl'in ne ka-dar çok fitneci olduklarını göstermektedir³².

29. İbn Ebi'l-Hadid, aynı yer.

30. İbn Ebi'l-Hadid, age, 1/405 vd.; İbn abdi Rabbih, el-İkdu'l-Ferhid, 4/32, Kâhire, 1944.

31. İbnu'l-Murtazâ, Acâibu'l-Melekût, 146b-147a.

32. Et-Taberî, age, 5/488.

Zeyd b.Ali'nin baştan beri Hilâfet mûcadelesi verdiği açıktır³³. Bu bakımdan onun huruc edişini sadece Kûfelilerin teşviklerine bağlamak doğru değildir. Belki Zeyd'in daha erken ayaklanmasında etkili olmuş olabilir. Çünkü Emevîler tarafından sürekli rahatsız edilen Zeyd'in, özellikle bundan sonra, yani Hişâm b.Abdilmelik'le gözleştikten sonra hurûc etmekten başka çıkar yolu kalmadığını söylemek en doğrusudur. Nitekim et-Taberî de onun huructa acele edişini tutuklanma korkusuna bağlamaktadır³⁴. Yoksa Zeyd Ehli Beyt'ten bazıları tarafından samimi bir şekilde uyarılmıştır. Hatta Muhammed b.Ömer "Onlar ceddin Hüseyin'e yaptıklarını sana da yaparlar" dediği zaman bunu kabul etmiş fakat dönmemiştir.

Nitekim Muhammed b.Ömer'in dediği yerine geldi. Büyük bir ihtimalle Ca'fer es-Sâdık'ın adamlarından olan taraftarlarından büyük bir kısmı, muharebe anına çok az bir süre kaldığı sırada Zeyd'e gelip Ebû Bekir ve Ömer hakkındaki görüşünü sordular. Zeyd "Ehli Beytimden onlardan teberri edeni ve onlar hakkında hayırdan başka bir şey söyleyeni duymadım" deyince kendisini terkettiler³⁵.

Neticede 23 Muharrem (H.122/M.740)'de Târihî rivâyetlerde soğuk bir gece olarak tasvir edilen Çarşamba gecesi Muâviye b. İshâk'ın evinden çıktıkları zaman biatlarında duranların sayısı sadece 218 kişi idi. Zeyd bu kadar az bir sayı karşısında hayretini gizleyemeyerek "Sübhânallah ...nerede bu insanlar" diye sorduğu zaman "Mescidde mahsur kaldılar" denildi. O zaman Zeyd'in "Vallahi, bize biat eden insanlar için bu özür değildir"³⁶ denildiği rivâyet ediliyor.

Bu ifadelerden Kûfe'de Râfizilerin dışında biat edenlerin de Zeyd'i terkettikleri anlaşılıyor. Nitekim Mansur b.el-Mu'temir Zeyd'le birlikte huruca davet etmesine rağmen savaşa iştirak etmemiştir. Yine Zeyd, kendisine biat edenlerden Enes b.Amr'ın kapısına geldiği zaman "Ey Enes, bana gel, Hakk

---

33. Bkz. en-Neşvânu'l-Himyerî, el-Hûru'l-'iyn, 187 vd., Bağdad, 1948.

34. Et-Taberî, age, 5/498.

35. Fazla bilgi için bkz. et-Taberî, age, 5/498; el-Himyerî, age, 185; Yahya b.Hüseyin, Gâyetü'l-Emânî, 122, Kâhire, 1968.

36. et-Taberî, age, 5/500;; el-İsfahânî, Zeyd'in, taraftarlarıyla Safer ayının ilk Çarşamba gecesi vaatleştiğini fakat tutuklanma korkusuyla daha önce hareket ettiğini söylüyor. Makâtil, 136

geldi Bâtl zâil oldu" diye seslenmesine rağmen evden dışarı çıkan olmadı. Et-Taberî Zeyd'in "Ben size ihanet etmedim ama siz bana bunu yaptınız"³⁷ dediğini söylüyor.

Bu şekilde çok az bir kişi ile savaşa devam etmek zorunda kalan Zeyd, savaşın üçüncü gününde alınca isabet eden bir okla vefat etmiştir³⁸.

C- ZEYD B.ALİ'NİN GÖRÜŞLERİ

1- İTİKÂDÎ GÖRÜŞLERİ

b- et-Tevhîd:

Siyasî ve ekonomik istikrarsızlık ve kargaşa çeşitli fikir akımlarını birlikte getirmektedir. Zeyd b.Ali birtakım siyasî huzursuzluklar geçiren İslâm toplumunda Müşebbihî, Mücessimî, Haşevî, Cebrî ve bunlara karşılık Hâricî, Kaderî, Mu'tezilî ve Mürcî fikirlerin oluştuğu bir devirde yaşamıştır. Müşebbihe ve Mücessime'nin fikirleri karşısında Tevhid inancının tehlikeye girdiği bu dönemde Vasil b.Atâ'nın fikirlerine kayıtsız kalmak mümkün değildir.

Vâsıl b.Atâ Tevhid'i muhafaza etmek maksadıyla Allah'ın sıfatlarını zatıyla aynı görmektedir. Dolayısıyla Allah, zâtıyla âlim ve zâtıyla kâdir olup ilim ve kudret zâtına ilave edilmiş sıfatlar değildir. Böylece sıfatları kadim kabul etmemek suretiyle ilâhi zat ortaklıktan kurtarılmış olmaktadır³⁹.

Muhammed Ebû Zehra ve Ali Sâmi en-Neşşâr gibi bazı araştırmacılar, Zeyd'in Tevhid meselesinde Vâsıl b.Atâ ile aynı görüşte olduğunu söylemektedirler⁴⁰. Buna rağmen Zeyd'in Tevhid meselesinde Allah'ın sıfatlarını nefyettiğine ve Vâsıl'ın dediği gibi Allah'ın, zatıyla âlim, sem'î basîr ve kâdir olduğunu söylediğine dair hiçbir rivâyete rastlayamadık. Büyük bir ihtimalle Zeyd'in Vâsıl'ın bütün görüşlerini aldığını söyleyen bu kişilerin en önemli delilleri, Zeyd b.Ali'nin Vâsıl ile olan dostluğudur. Daha önce de belirttiğimiz gibi, Vâsıl b.Atâ'nın Ca'fer es-Sâdik'la münakaşasında Zeyd'in Ca'fer'e karşı Vâsıl'ı müdafaa etmesidir⁴¹.

37. Et-Taberî, age, 5/500; el-İsfahânî, age, 145.

38. Et-Taberî, age, 5/503.

39. Eş-Şehristânî, age, 1/57; M.ebû Zehra, Zeyd b.Ali, 215.

40. Bkz. Muhammed Ebû Zehra, Zeyd b.Ali, 215; Ali Sâmi en-Neşşâr, age, 2/133-134.

41. El-Kâdî Abdulcebbar, Fazlu'l-İ'tizâl, 239; İbnü'l-Murtazâ, Tabakât, 46; A.Mustafa el-Gurâbî, Târîhu'l-Firaki'l-İslâmiyye, 97, Mısır, 1948.

Bize göre bu, Zeyd'in bütün fikirlerinde Vâsıl'la aynı görüşte olduğu anlamına gelmemelidir. Çünkü Zeyd'in Ehli Sünnet ve'l-Cemâ'atin temsilcisi olan Ebû Hanîfe ile de dostluğu vardır. Ebû Hanîfe huruc esnasında kendisinden maddî ve manevî yardımı esirgememiştir. Bu bakımdan bize göre Zeyd'in Vâsıl b.Atâ ile olan dostluğu daha ziyade Emr bi'l-Ma'rûf ve Nehy ani'l-Münker meselesinde ve özellikle bu prensibin bir neticesi olan zâlim imamlara karşı hurûc konusunda ikisinin ittifak etmesinden kaynaklanmaktadır. Kaldı ki biriyle dost olmak için onun bütün görüşlerini kabul etmek de gerekmemektedir.

Ehli Sünnet nazarında sıfatların nefyinin bidat kabul edildiği bir gerçektir. Cerh ve Ta'dîl âlimlerinin Zeyd b.Ali'ye sika dediklerini ve ona bu bidatı isnat etmediklerini biliyoruz⁴². El-Bağdâdî (öl.429/1037) Zeyd'e Ehli Sünnet ve'l-Cemâ'at imamlarından olarak itibar etmiştir⁴³. Ehli Sünnet'in ise, Kur'ân'da ve Sünnette geçen ilim, kudret, nüzul, istivâ ve benzeri sıfatları kabul ettiği ve bunları zatın aynısı kılmadığı bilinmektedir.

Kur'ân'ın mahlûk olduğu meselesi Mu'tezile'nin en çarpıcı görüşlerindedir. Kur'ân'ın yaratılmışlığı Mu'tezile'ye ve ekser Zeydiyye'ye nisbet edilse bile Zeyd b.Ali'nin Kur'ân'ın mahluk olduğunu kabul ettiği bilinmemektedir. Dr.Ali Sâmî en-Neşşâr "Zeyd b.Ali, Hâlid b.Abdillah el-Kasrî'nin Kur'ân mahlûktur diyen Beyân b.Sem'an'ı ve Ca'd b.Dirhem'i öldürdüğünü gördü ve bu fikre dalmayı uygun bulmadı" diyerek onun Kur'ân'ın mahlûk olduğunu benimsemediğini söylüyor⁴⁴.

İbn Teymiyye (öl1728/1328) ise çoğu Şi'î âlimlerin Kur'ân'ın mahluk olmadığını kabul ettiklerini ve bunun da Ehli Beyt imamlarından sabit olduğunu söylemektedir⁴⁵.

Öyleyse Zeyd b.Ali Mu'tezile'den çok Ehli Sünnet çizgisindedir. Nasıl ki Ehli Sünnet temsil ve ta'dhil olmaksızın ilâhî sıfatları kabul etmiş ve Allah'ın mahlukâtına benzemesini nefyetmişse Zeyd b.Ali de "Ben Allah'ı mahlukâtına benzeten Müşebbihe'den uzağım" diyerek Allah'ın ne zatta ve ne de sıfatta mahlukâtına benzemediğini söylemektedir⁴⁶.

42. Eş-Şeyh Sâlih Ahmed, el-imâm Zeyd b.Ali el-Müfterâ aleyh, 156, Mekke.

43. El-Bağdâdî, Usûlu'd-Dîn, 307.

44. A.Sâmî en-Neşşâr, age, 2/134.

45. İbn Teymiyye, Minhâcü's-Sünneti'n-Nebeviyye, 3/353, 1986.

46. El-Kâdî abdulcebbar, Fazlu'l-İ'tizâl, 228.

Daha sonra ele alacağımız gibi, Zeydiyye Allah'ın teşbih edilmesini nefy hususunda Zeyd'e tâbi olurken, görüşlerinin çoğunda Mu'tezile'ye meyletmiştir.

b- el-'Adl:

Bu konuda İmâm Zeyd'in yaşadığı dönemde iki görüş vardı:

- 1- Cebriyye,
- 2- Kaderiyye ve Mu'tezile.

Cebriyye, insanın fiillerinde iradesi olmadığını ve kendi kendine hareket edemediğini kabul eder. Dolayısıyla, fiillerin insana nisbeti hakiki olmayıp mecâzidir. Bu bakımdan onlara göre cezâ ve mükâfaat amele yüklenmez. Cebri felsefe, Peygamber (s.a.v)'in "Ancak Allah'ın rahmeti, fazîleti ve bana yardımıyla Cennet'e girebilirim"⁴⁷ şeklindeki hadîsinden kaynaklanmaktadır.

Cebriyye bunu Allah'tan bir zulüm olarak görmemektedir. Çünkü onlara göre zulüm, izinsiz olarak başkasının mülkünde tasarruftan ibarettir. Allah mülkün malikidir ve dilediği gibi mülkünde tasarruf eder. Bu şekilde zâlim de sayılmaz.

Ancak Mu'tezile, Cebriyye mezhebindeki bu anlayışın ilâhî adaleti ihlâl ettiğini iddia etmektedir. Mu'tezile'ye göre Allah'ın kulda masiyeti yaratması ve bu masiyete göre onu cezalandırması; itaatı kulda yaratıp sonra da buna göre ona sevap vermesi adalet değildir. Kul, fiillerinin iyisini de kötüsünü de yaratır ve onlara kâdirdir. Âhîret gününde yaptığından dolayı sevaba ve cezaya hak sahibidir. Allah Taâlâ kendisine şerr, zulüm, küfür ve masiyet fiillerinin izâfe edilmesinden münezzehtir⁴⁸.

Mu'tezile, Allah'ın kulların fiillerini irâde etmediğini ve kudretiyle onların iyi veya kötü fiillerini yaratmadığını söylerken; ilk Kaderîler Allah'ın iradesinin ve kudretinin insan fiillerine müdahalesinin olmadığını kabul ettikleri gibi, meydana gelmeden önce onlar hakkında bilgisi dahi olmadığını iddia etmektedirler⁴⁹.

47. Sahîhu'l-Buhârî, Kirâbu't-Tıb, 19 (7/157), Beyrut.

48. Eş-Şehristânî, age, 1/45.

49. Eş-Şeyh Sâlih Ahmed, age, 162.

Zeyd b.Ali'nin de "Günahlarını Allah'a yükleyen Kaderiyye'den, Allah'ın affı konusunda fâsikları teşvik eden Mürcie'den uzağım"⁵⁰ diyerek Cebriyye'ye karşı çıktığı görülüyor. Çünkü, Zeyd b.Ali'nin buradaki Kaderiyye'den maksadının masiyetleri Allah'a havale eden ve kaderi sâbıkı mazeret gösteren Cebriyye'den başka bir şey değildir. Onun Mu'tezile'nin karşı olduğu Cebriyye'ye karşı olması, Mu'tezilî tabakât kitaplarında yapılmak istenildiği gibi⁵¹ mutlaka Mu'tezile'den olduğunu göstermez. Çünkü Ehli Sünnet de kulların fiillerinin Allah tarafından yaratılmasına rağmen, kulların hakiki fâil, hakiki irâde sahibi ve muhtar olduğunu savunmaktadır. Ehli Sünnet'in bu görüşü el-Fıkhü'l-Ekber'de dile getirilmektedir⁵².

Yine Zeyd b.Ali'nin Mürcie'den berî olması, sadece mürtekibi kebîreyi ebedî Cehennem'de bırakan ve Mürcie'ye karşı olan Mu'tezile'yi benimsemiş anlamına gelmemelidir. El-Fıkhü'l-Ekber'de Mürcie kastedilerek "Günahlar mü'mine zarar vermez ve o Cehennem'e girmez de diyemeyiz"⁵³ denilmesi, Ebû Hanîfe'nin de bu manadaki Mürcie'ye karşı çıktığını göstermektedir. Dolayısıyla, burada Ehli Sünnet de Ehli Beyt de aynı ölçüde Cebriyye'ye, Mürcie'ye ve Kaderiyye'ye karşı çıkmışlardır. Öyleyse Mu'tezilî tabakât kitaplarında Zeyd b.Ali'ye yer verilmesi Mu'tezile'nin itizâlî sahâbeye ve Ehli Beyt'e dayandırma gayretinden kaynaklandığını söylemek mümkündür.

Zeyd'in 'Adle inandığı ve Vâsıl'la irtibâtının olduğu bir gerçektir. Onun Basra'da masiyetleri ve bu masiyetlerin kaza ve kader adına işlendiğini gördüğünde ve bu yüzden Cebr fikrini reddettiğinde şüphe yoktur. Ancak Zeyd, insanın hürriyetini, ihtiyârî fiillerindeki meşîesini, onları işlediğini ve onlardan mesul olduğunu kabul etse de; insanın, bu fiillerin yaratıcısı olduğunu söylemediği müddetçe onun görüşü Mu'tezilî olamaz.

Netice itibarıyla kaderi ve Allah'ın, kulların fiillerinin yaratıcısı olduğunu kabul eden Zeyd'e göre insan itaatında ve isyanında muhtardır. Emirle irâde arasında bir gerektirme olmadığı için masiyet Allah'ın zorlamasıyla değildir. Allah sevmese de ve râzı olmasa da masiyeti irade edebilir. Halbuki Allah'ın emriyle irâdesinin birbirini gerektirdiğini kabul eden Mu'tezile, asîlerin fiillerini Allah'ın irâdesinin dışında görmektedir⁵⁴.

50. El-Kâdî abdulcebbâr, Fazl, 228; İbnu'l-Murtazâ, Tabakât, 32.

51. İbnu'l-Murtazâ, Tabakât, 32.

52. Ebu'l-Müntehâ, Şerhu'l-Fıkhî'l-Ekber, 13, 1307.

53. Ebu'l-Müntehâ, age, 18; A.J. Wensinck, The Muslim Creed, 193, London, 1965.

54. Eş-Şeyh Sâlih Ahmed, age, 169-170.

Zeyd b.Ali'nin, mürtekibi kebîrenin hükmü konusunda Mürcîlere, Hâricîlere ve Mu'tezîlîlere karşı çıktığını görüyoruz. Bir taraftan "Ben Allah'ın affı konusunda âsileri teşvik eden Mürcie'den uzağım" derken; diğer taraftan, "Ben Kaderiyye'den ve Mü'minleri tekfir eden Mârîka'dan da uzağım"⁵⁵ diyerek hem Mürcie'ye ve hem de Hâricîlere muhâlefet etmiştir. Öyleyse Zeyd b.Ali Mürcie'nin aksine mürtekibi kebîrenin ceza göreceğini kabul ettiği gibi, Mu'tezile ve Hâricîlerin aksine kebîre sâhiplerinin ebediyen Cehennem'de olduğuna hükmetmemiştir.

Nitekim Ali Sâmi en-Neşşâr, Zeyd b.Ali'nin Cumhûrun görüşünü savduğunu, dolayısıyla mürtekibi kebîreden imân ve islâm ismini silmediğini; aksine bir zaman azap edildikten sonra Cenet'e gönderileceğini kabul ettiğini yazmaktadır⁵⁸.

Zeyd b.Ali'nin el-Menzile Beyne'l-Menzileteyni kabul edip etmediğine dair kesin bilgi olmamakla birlikte İbnu'l-Murtazâ (öl.840/1437), onun bu prensiple mürtekibi kebîreyi ebediyyen Cehennem'de tutan Mu'tezile'ye muhalefet ettiğini söylemektedir⁵⁷. Mürtekibi kebîreyi ebediyyen Cehennem'de tutmak Hâricîliğin en ayırıcı vasfıdır. Bu bakımdan Hâricîliği karşı olan Ebû Hânîfe'nin, Mürcie'nin ve hatta çoğu görüşlerinde Mu'tezile'ye muvafakat eden İmâmiyye'nin bile mürtekibi kebîreyi ebediyyen Cehennem'de tutmadığı düşünülürse⁵⁸ "Mü'minlerin Emîrini tekfir eden Mârîka'dan uzağım" diyen Zeyd b.Ali'nin de mürtekibi kebîreyi ebediyyen Cehennem'de tutmaması gerekir.

c- el-Va'd ve'l-Va'id:

Mu'tezile'ye göre bu prensipten maksat, itaat edene sevap, isyan edene azap vermenin aklen Allah'a vâcip olmasıdır. Onlara göre eğer bir kişi kebîre işlemiş ve ondan tevbe etmeden ölmüşse Allah'ın onu bağışlaması caiz değildir⁵⁹.

Zeyd b.Ali'nin el-Va'd ve'l-Va'id konusunda da görüşleri açıkça bilinmemekle birlikte, onun bir dua esnasında "Ey Rabbim, sen sevdiğin ve râzı olduğun şeylerden hoşnut olursun. Bu benim elim, ve alnım; günahımı

55. El-Kâdî Abdulcebbâr, Fazl, 228.

56. Ali Sâmi en-Neşşâr, age, 2/135-136.

57. İbnu'l-Murtazâ, Tabakât, 46.

58. Eş-Şeyhu'l-Müfid Muhammed b.Nu'mân, Evâilu'l-Makâlât fi'l-Mezâhibi'l-Muhtârât, 47, Tebriz, 1363; es-Sâhib b.abbâd, Nusratu Mezâhibi'z-Zeydiyye, 16, Beyrut, 1981.

59. Eş-Şeyh Sâlih Ahmed, age, 178.

ikrâr ve hatamı itiraf ediyor. Onu inkâr edersem yalancı olurum, itiraf edersem azaplanırım. Allah günahları affedebilir de affetmez de. Affederse cömertliğinden; azap ederse ellerimin getirdiğindedir. Allah âbid olana zulmetmez"⁶⁰ dediği rivâyet edilmektedir. Bu ifadeler, Mu'tezile'den çok Ehli Sünnet ve'l-Cemâ'atin felsefesine yakın gözükmektedir. Çünkü, Ehli Sünnet'e göre de Allah itaat edene sevap verdiği ve onu Cennet'e koyduğu zaman bu onun fazlından ve rahmetindedir. Âsiye azap ederse de adaletindedir. Çünkü Allah'ın itaat edene sevap ve isyân edene ceza vermesi kendisine vâcib değildir. Bu bakımdan tevbeleri kabul etmesi de sadece fazlındandır. Ancak Allah fazlından ve rahmetinden dolayı tevbe edene azap etmemeyi kendisine vâcib kılmıştır.

2- İMÂMET GÖRÜŞÜ

Târihî kaynaklarda Zeyd b.Ali'nin, imâmetin Ali'nin hakkı olduğuna dair daha sonraki Zeydîler gibi açıkça aklî ve şer'î deliller getirdiği belirtilmemiştir. Ancak onun Ehli Beyt içinde diğer amca çocuklarıyla imâmet ve velâyet mücâdelesini yaptığı ve Emevîlere karşı örgütlenme gayreti içerisinde olduğu bilinmektedir.

En-Neşvânü'l-Himyerî (öl. 573/1178) onun "O Allah'tan gelen bir hak'tır. Onu inkar edersem kâfir olurum" şeklindeki sözlerini nakletmektedir. Yine onun "Resûlullah gönderilmiş bir Peygamberdir. Hiçkimse onun mevkiinde değildir. Resûlullah gönderilmiş bir Peygamberdir. Hiç kimse onun mevkiinde değildir. Resûlullah vefât ettikten sonra Ali haram, helâl, sünnet ve Kitâb'ın tevili hususunda Müslümanların imamı oldu" dediği rivayet edilmektedir⁶¹.

Bu ifadeler onun imâmeti Ali evlâdı içerisinde dînî bir hak olarak gördüğünü imâ edebilir. Nitekim daha sonra aynı çizgide olan Alevî isyanlarda ve Zeydî düşüncede bu fikrin hakim olduğu görülecektir.

Zeyd b.Ali, her ne kadar Ebû Bekir ve Ömer'in hilâfeti hakkında olumlu düşüncelere sahip olsa da bu, Ebû Bekir ve Ömer'in Peygamber'e yakın oluşlarından ileri gelebileceği gibi; hurucu esnasında Sünnî kanadı yanında bulundurma temayülünden de kaynaklanmış olabilir. Zirâ, Zeyd'in Şeyhyanı hakkındaki bu olumlu tavrı, mefdûlün imâmeti fikrini doğurmuş; ancak bu

60. İbn asâkir, Târihu Dimâşki'l-Kebîr, 6/21, Beyrut, 1987.

61. En-Neşvânü'l-Himyerî, age, 187-188, el-Kâsım b.Muhammed, el-Esâs fî Ma'rifeti Rabbi'l-Âlemîn, 37b, Fatih miller ktb. 1357/1.

fikir, Zeydiyye'de Ehli Beyt üyeleri arasında bir mefdûl olarak uygulanmıştır⁶².

Zeyd b.Ali birtakım karışıklıklar geçiren İslâm toplumunda siyasî ve itikâdî grupların oluştuğu ve bu grupların kendi fikirlerini ve amaçlarını desteklemek için Kur'ân'dan delil aradıkları bir devirde yaşamıştır.

Zeyd b.Ali'nin gerek Emevîlerle ve gerekse kendi amca çocuklarıyla olan ilişkilerinden onun dînî bir mücadeleden çok bir imâmet mücadelesi verdiği kolaylıkla anlaşılmaktadır.

Kur'ânî bütünlük içerisinde itikâdî ve amelî yönüyle İslâm dininin iki farklı yapısının farkında olan Zeyd b.Ali, imâmet meselesi hariç çoğu görüşlerinde Sünnî çizgiye yakın görüşler ortaya koymuştur.

KAYNAKLAR

- Ahbârü'd-Devleti'l-Abbâsiyye, Beyrut, 1971.
- Ahmet Cevdet Paşa, Kısâsı Enbiyâ ve Tevârîhu Hulefâ, 1-2, İstanbul, 1966.
- Arendonck, C.V., Les Debuts De'l-İmâmat Zaidite au Yemen, Leyden, 1960.
- el-Bağdâdî, Abdulkâhîr, Mezhepler Arasındaki Farklar, çev. E.R.Fıçlalı, İst., 1979. Usûlu'd-Dîn, İstanbul, 1928.
- Ebu'l-Müntehâ, Şerhu'l-Fıkhi'l-Ekber, 1307.
- el-Gurâbî, Ali Mustafa, Târîhu'l-Firaki'l-İslâmiyye, Mısır, 1948.
- İbn Abdi Rabbih, el-'İkdü'l-Ferid, 1-7, Kâhire, 1944-56.
- İbn Asâkir, Ebu'l-Kâsım, Tehzîbu Târîhi Dimâşki'l-Kebîr, 1-7, Beyrut, 1987.
- İbn Ebi'l-Hadîd, Şerhu Nehci'l-Belâğa, 1-4, Beyrut.
- İbn Hacer el-Askalânî, Tehzîbu't-Tehzîd, 1-12, Haydarabad, 1325.
- İbnu'l-Murtazâ, Acâibu'l-Melekût, Ayasofya ktb.3308.
- İbn Teymiyye, Minhâcü's-Sünneti'n-Nebeviyye, 1-9, 1986.
- el-İsfahânî, Ebu'l-Ferec, Mekâtilu't-Tâlibiyyîn, Kâhire, 1939.
- el-Kâdî Abdulcebbâr, Fazlu'l-İtizâl ve Tabakâtu'l-Mu'tezile, Mısır, 1974.
- el-Kâsım b.Muhammed, el-Esâs fi Ma'rifeti Rabbi'l-Âlemîn, Fatih Millet ktb. 1357.
- el-Makrizî, Ahmed b.Ali, Kitâbu'l-Mevâ'iz ve ve'l-İ'tibâr, 1-2, Kâhire.
- Marshall, G.S.Hodgson, How did the Early Shi'a Become Sectarian, JAOS, 1955.
- Muhammed Ebu Zehra, el-İmâm Zeyd, Kâhire, 1959.
- Muhammed b.Şâkir, Fevâtu'l-Vefeyât, 1-2, Kâhire.

62. En-Nâşi el-ekber, Mesâilü'l-imâme, 44vd., Beyrut, 1971.

- en-Nâşî el-Ekber, Mesâilu'l-Îmâme, Beyrut, 1971.
- en-Neşşâr Ali Sâmi, Neş'etü'l-Fikr fi'l-İslâmî, 1-2, Dâru'l-Me'ârif, 1965.
- en-Neşvânü'l-Himyerî, el-Hûru'l-Îyn, Bağdat, 1948.
- es-Sâhib b.Abbâd, Nusratu Mezâhibi'z-Zeydiyye, Beyrut, 1981.
- Sahihu'l-Buhârî, Beyrut.
- eş-Şehristânî, Muhammed b.Abdilkerim, el-Mîlel ve'n-Nihal, Mısır, 1967.
- eş-Seyhu'l-Müfid, Muhammed b.Nu'mân, Evâilu'l-Makâlât fi'l-Mezâhibi'l-Muhtârât, Tebriz, 1963.
- eş-Seyh Sâlih Ahmed, el-Îmâm Zeydel-Müfterâ aleyh, Mekke.
- et-Taberî, Ebu Ca'fer, Târihu'l-Umem ve'l-Mulûk, 1-9, 1939.
- Yahya b.Hüseyn, Câyetu'l-Emânî fi Ahbâri'l-Kutri'l-Yemânî, Kâhire, 1968. Resâilu'l-Adl ve't-Tevhîd, 1-2, Mısır.
- el-Ya'kûbî, Târihu'l-Ya'kûbî, 1-3, Nacef, 1358.
- Watt, M., Shi'ism Under the Umayyad, JRAS, London, 1960.
- Wensinck, a.J., The Muslim Creed, London, 1965.

